

Олександр МАЙОРОВ

НЕВІДОМИЙ ЕПІЗОД 1237 РОКУ У ВЗАЄМИНАХ КНЯЗЯ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА З ІМПЕРАТОРОМ ФРІДРІХОМ ІІ

Впроваджуються до наукового обігу відомості мандата імператора Фрідріха ІІ (15.01.1240) про виплату послам “короля Русі” 500 марок сріблом, які імператор позичив від віденського купця Генріха Колоди на початку 1237 р. й передав князеві Данилу Романовичу у винагороду за його перехід на сторону імператора в конфлікті з австрійським герцогом Фрідріхом Бабенбергом. Тоді ж князь Данило отримав від імператора титул короля Русі.

Ключові слова: князь Данило Романович, імператор Фрідріх ІІ, австрійський герцог Фрідріх Бабенберг.

15 січня 1240 р. німецький імператор Фрідріх ІІ віддав письмове розпорядження (*mandatum*) своїм міністеріалам в Італії, копія якого збереглася у регестах імператора (*Regesta imperatori Frederici II. Fol. 54v.*)¹. У документі йдеться про надання купцю з Відня Генріхові Колоді (*Henrico Baumo de Vienna mercatori*) права отримати і безперешкодно вивезти через морські порти з Апулії та інших італійських володінь Фрідріха до Венеції 4 462,5 ласті зерна (ласт – міра об’єму сипких тіл, що дорівнює 15,75 чвертям або близько 2,5 тис. літрів)². Зерно мало покрити позичені імператорові в різний час тисячу марок срібла у великих кременських динаріях. Шляхом складних перерахунків встановлювалося, що всі витрати купця дорівнюють вартості зазначеного зерна, яке мала надати імператорська курія з майбутнього врожаю³.

3 тисячі марок, які позичив Генріх Колода, половину внесено в імперську палату поблизу Парми 7 грудня XIII індікта (1239). Інші 500 марок були позичені раніше і призначалися для виплати послам “короля Русі”.

У документі вказано, що частина зерна призначалася віденському купцеві й “вірному підданому” імператора “для покриття витрат, які він поніс з нашого

¹ *Mandatum ad Alexandrum, filium Henrici, ut Henrico Baumo de Vienna mercatori pro marcis argenti mille quas in camera mutuavit, frumenti salmas quatuor millia quadringentas sexaginta duas et mediam de regno libere extrahendas exhiberi faciat // Historia diplomatica Friderici Secundi: sive constitutiones, privilegia, mandata, instrumenta quae supersunt istius imperatoris et filiorum ejus; accedunt epistolae paparum et documenta varia / Ed. J.-L.-A. Huillard-Bréholles – Paris, 1860. – Т. 5: A mense Ianuario 1237 ad mensem Augustum 1241. – Pars 2.*

² *Ibid.* – P. 677–678.

³ *Ibid.*

веління за послів короля Русі, в той час, коли ми перебували у Відні, за які [витрати – *О. М.*] ми раніше обіцяли [передати] йому одне місто в Австрії у держання і узуфрукт* доти, поки ті гроші ми не компенсуємо, і з причини війни це місто він не міг ані взяти, ані держати”⁴.

З наведеного уривка випливає, що під час перебування у Відні Фрідріх II мав контакти з якимось руським правителем, удостоєним в імперській канцелярії королівського титулу. Ці контакти призвели до виплати руському королеві значної грошової суми. Не в змозі заплатити з власних коштів, імператор позичив гроші в одного з багатих віденських купців⁵.

Про надання Генріхові Колоді в оплату боргу 4462,5 ластів зерна йдеться в ще одному розпорядженні Фрідріха II від 17 травня 1240 р., запис про яке зроблено в реєстах імператора на тому ж аркуші, де розміщено наведений текст мандата від 15 січня. Новий документ підтверджує попередні зобов’язання щодо віденського купця⁶.

Виходячи з наведених свідчень, можна припускати, що між імператором і руським королем укладено певну угоду: король отримував гроші за якісь важливі послуги. Про значення домовленості для Фрідріха свідчить не тільки розмір сплаченої винагороди, а й надзвичайність заходів з вишукування необхідної суми. Крім гарантій повернення грошей, Фрідріх зобов’язався передати кредиторів в держання і узуфрукт одне з імперських міст в Австрії. Такий захід, безсумнівно, підвищував соціальний статус, ставлячи купця поряд із можновладними феодалами, васалами імператора.

Вказівка, що гроші передано послам руського короля під час перебування імператора у Відні, відносить цю подію на початок 1237 р. Оголосивши про позбавлення влади австрійського герцога Фрідріха II Войовничого (з династії Бабенбергів), імператор ввів війська до Відня і особисто прибув до австрійської столиці в січні 1237 р., залишаючись тут до середини квітня. Фрідріх II проголосив у Відні свого сина Конрада новим німецьким королем й оголосив столицю Австрії вільним імперським містом із наданням городянам широких прав самоврядування та торгових привілеїв⁷.

* Узуфрукт – безумовне володіння.

⁴ “...pro expensis quas de mandato nostro fecerat, nobis dudum existantibus in Winna, pro nunciis regis Ruscie, pro quibus videlicet obligaveramus ei villam unam in Austria tenendam et usufruendam sibi quousque de ipsa pecunia quietaretur a nobis, et occasione guerre villam ipsam habere non potuit nec tenere...”: *Historia diplomatica Friderici Secundi...* – P. 677–678.

⁵ Див.: *Oppl Fr. Studien zur frühen Wiener Handelsgeschichte // Wiener Geschichtsblätter.* – Wien, 1980. – Bd. 35. – S. 59 f.

⁶ “Fridericus Romanorum imperator, Petro de Castaldo, magistro procuratori curiae loco Alexandri filii Henrici statuto, denuo mandat ut Henrico Baumo de Wienna mercatori 4462 ½ salmas frumenti assignari faciat pro quietatione mutui”: *Historia diplomatica Friderici Secundi...* – T. 5, pars 2. – P. 993–994.

⁷ Див.: *Juritsch G. Geschichte der Babenberger und ihrer Länder.* 976–1246. – Innsbruck, 1894. – S. 555–580; *Hausmann Fr. Kaiser Friedrich II. und Österreich // Probleme um Friedrich II. /*

Згаданим у документі “королем Русі” в цей час міг бути лише галицько-волинський князь Данило Романович, що прибув до Австрії для участі в конфлікті герцога Фрідріха Войовничого з імператором Фрідріхом II. У Галицько-Волинському літописі читаємо: “В то время пошелъ бяше Фридрихъ цесарь [імператор Фрідріх II – *О. М.*] на герцика [Фрідріха Войовничого – *О. М.*] воиною, и восхотеста ити Даниль со братомъ Василкомъ герцикови во помощь, королеви же [угорський король Бела IV – *О. М.*] возбранившоу има, возвратистася во землю свою”⁸. Михайло Грушевський датував виступ Данила і Василька ранньою весною 1237 р.⁹

Дані регестів імператора Фрідріха II про його контакти з галицько-волинським князем на початку 1237 р. не відображені у чималій літературі, присвяченій Данилові Романовичу. Цей епізод випав також з поля зору авторів робіт про імператора Фрідріха. Однак ще в XIX ст. Юліус Фіккер і Едуард Вінкельманн у коментарях до регестів документів Фрідріха II відзначали, що в мандаті від 15 січня 1240 р. “королем Русі” міг бути названий Данило Романович¹⁰. Подібного погляду дотримуються також Клаус Лорманн і Фердінанд Опль, припускаючи водночас, що згадка про короля може стосуватися ще також владими́ро-суздальського князя Юрія Всеволодовича (Георгій II)¹¹. Але причетність останнього до подій початку 1237 р. у Відні нічим не підтверджена.

Зіставляючи відомості мандата Фрідріха II зі звісткою Галицько-Волинського літопису про виступ Романовичів на підтримку герцога Фрідріха Войовничого проти німецького імператора, не можна не зауважити, що названі джерела подають зовсім протилежні версії подій початку 1237 р.

У нас немає підстав сумніватися в надійності наведених звісток або відкидати якусь із них як недостовірну. Можна припустити, що в результаті походу до Австрії у відносинах галицько-волинських князів з герцогом Фрідріхом відбулася кардинальна зміна. Маючи спершу намір стати на його захист, Романовичі врешті опинилися в таборі головного ворога Бабенберга – імператора Фрідріха II. Переміна, безсумнівно, відбулася внаслідок особистих контактів Данила Романовича з імператором в австрійській столиці.

Hrsg. von J. Fleckenstein. – Sigmaringen, 1974 (Vorträge und Forschungen. – Bd. 16); *Lechner K.* Die Babenberger. Markgrafen und Herzoge von Österreich. 976–1246. – Wien; Köln; Graz, 1976. – S. 283–287. *Stürner W.* Friedrich II. Der Kaiser. 1220–1250. – Darmstadt, 2000. – Teil 2. – S. 282, 302, 304.

⁸ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Москва, 1998. – Т. 2. – Стб. 776–777.

⁹ *Грушевський М.* Хронологія подій Галицько-Волинської літописи // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1901. – Т. 41. – С. 27.

¹⁰ *Regesta Imperii.* – Innsbruck, 1881. – Т. 5: Jüngere Staufer 1198–1272 / Ed. J. Fr. Böhmer – Bd. I: Die Regesten des Kaiserreichs unter Philipp, Otto IV, Friedrich II, Heinrich (VII), Conrad IV, Heinrich Raspe, Wilhelm und Richard / Bearb. J. Ficker und E. Winkelmann. – Abt. 1. – S. 442. – Nr 2209a (див. також: Nr 2713).

¹¹ *Lohrmann K., Oppl Fr.* Regesten zur Frühgeschichte von Wien. – Wien, 1981. – Nr 574. – S. 143.

П'ятсот марок сріблом, які за наказом Фрідріха II його кредитор передав послам короля Русі, очевидно, мали стати компенсацією витрат Романовичів у зв'язку з походом до Австрії, а також винагородою за перехід на сторону німецького імператора.

Щедрими грошовими подарунками Фрідріх II неодноразово вербував союзників. До подібних кроків він якнайактивніше вдавався під час боротьби зі своїм бунтівним сином, німецьким королем Генріхом (VII), переманивши у 1235 р. велику частину його прихильників переважно коштом імператорської скарбниці¹². Щедрістю імператора намагався тоді скористатися й австрійський герцог, запрошивши дві тисячі марок сріблом, але отримав відмову¹³.

На рішення Романовичів перейти на сторону імператора мала вплинути також позиція угорського короля Бели IV, супротивника Фрідріха Войвоначого. Цей факт знайшов відображення у повідомленні літопису про те, що Бела заборонив Данилові та Васильку воювати на боці австрійського герцога ("королеви же возбранившоу има")¹⁴. Король від початку відігравав помітну роль у залученні Романовичів до австрійських справ. Саме він напередодні описуваних подій запросив Данила до Угорщини, обіцяючи йому особливі почесті ("зваль его на честь")¹⁵.

Враховуючи постійний інтерес Романовичів до австрійських справ у майбутньому і їх наполегливі спроби оволодіти престолом Бабенбергів після смерті Фрідріха Войвоначого¹⁶, можна припустити, що якісь міркування щодо Австрії у Данила виникли уже в другій половині 1230-х років під час гострої політичної кризи, що там вибухнула. Його настроєм не забарилися скористатися вороги герцога Фрідріха – німецький імператор і угорський король: вони зробили ставку на Данила як потенційного суперника Бабенберга і з цією метою намагалися залучити князя на свою сторону.

Підставою, щоб стати претендентом на австрійський престіл для Данила Романовича була спорідненість з династією Бабенбергів по жіночій лінії: мати Данила, княгиня Євфросинія-Анна – донька візантійського імператора Ісаака II Ангела¹⁷, а

¹² Див., наприклад: *Глогер Б.* Император, бог и дьявол: Фридрих II Гогенштауфен в истории и сказаниях. – Санкт-Петербург, 2003. – Гл. 6.

¹³ *Historia diplomatica Friderici Secundi: sive constitutiones, privilegia, mandata, instrumenta quae supersunt istius imperatoris et filiorum ejus; accedunt epistolae paparum et documenta varia* / Ed. J.-L.-A. Huillard-Bréholles. – Paris, 1855. – Т. 4: A mense octobris 1231 usque ad mensem unum 1235. – Pars 2. – P. 854. Див. також: *Regesta Imperii*. – Т. 5. – Bd. I. – Abt. 1. – Nr 2089 e.

¹⁴ Ипатьевская летопись. – Стб. 776–777.

¹⁵ Там же. – Стб. 776.

¹⁶ Докладніше про це див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Київ, 1993. – Т. 3. – С. 74–76, 518–519; *Паушто В. Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – Москва, 1950. – С. 255 і далі.

¹⁷ Див.: *Майоров А. В.* Дочь византийского императора Исаака II в Галицко-Волынской Руси: княгиня и монахиня // *Древняя Русь: вопросы медиевистики*. – 2010. – № 1. – С. 76–106 (http://www.drevnyaya.ru/vyp/2010_1/part_10.pdf).

мати Фрідріха Войовничого, австрійська герцогиня Феодора (дружина Леопольда VI) доводилася Ісааку II племінницею або онукою¹⁸. За свідченням Мелькських анналів, Феодора була донькою грецького короля (*Theodora filiam regis Grecorum*)¹⁹. В іншому австрійському джерелі вона названа “онукою від доньки імператора Константинополя” (*Constantinopolitani imperatoris ex filia neptem*)²⁰. Латинське *neptis* “онука” в середньовіччі могло вживатися також у значенні “племінниця” і вислів *neptis ex filia* міг означати “племінниця по жіночій лінії”, тобто донька сестри.

Детлев Швенніке і Андреас Тіле вважали, що Феодора була донькою Йоана Ангела, молодшого брата Ісаака II. Можливість для переговорів про її майбутній шлюб із Леопольдом могла виникнути 1189 р. під час Третього Хрестового походу, в якому брав участь згаданий брат Феодори Андронік Ангел, що став заручником Фрідріха Барбаросси, гарантуючи участь у поході свого дядька Ісаака II²¹. Втім, про севастократора Іоана Ангела і його родину знаємо дуже мало: відомо лише, що в нього було двоє дітей, зокрема, – син Андронік, ім'я та стать другої дитини не встановлено²².

Спорідненість Романовичів із Бабенбергами могла мати важливе значення для імператора при виборі наступників фактично поваленого його зусиллями на початку 1237 р. герцога Фрідріха Войовничого. Право успадковувати престіл Бабенбергів по жіночій лінії санкціонував дід Фрідріха II, імператор Фрідріх I Барбаросса, його не раз використовували правителі Священної імперії для досягнення власних політичних цілей²³.

Розриву відносин Романовичів з герцогом Фрідріхом на початку 1237 р. сприяли також протиріччя між ними в минулому.

Усього за два роки до того, як видно з листа імператора Фрідріха II до чеського короля Вацлава I, датованого 1235 р., у Фрідріха Войовничого виникли розбіжності з якимось “герцогом Русі”, – австрійський правитель перехопив дари цього герцога, надіслані імператору: “він [герцог Фрідріх – *O. M.*]... наказав відібрати дари,

¹⁸ Новітній огляд проблематики походження австрійської герцогині Феодори див.: *Rhoby A.* Wer war die “zweite” Theodora von Österreich? Analyse des Quellenproblems // *Wiener Byzantinistik und Neogräzistik: Beiträge zum Symposium Vierzig Jahre Institut für Byzantinistik und Neogräzistik der Universität Wien im Gedenken an Herbert Hunger*, (Wien, 4–7. Dezember 2002). – Wien, 2004 (*Byzantina et Neograeca Vindobonensia*. – Bd. 24).

¹⁹ *Continuatio Mellicensis a. 1124–1564* / Ed. W. Wattenbach // *Monumenta Germaniae Historiae Scriptores* (далі – MGHS). – Hannoverae, 1851. – T. 9. – P. 506.

²⁰ *Continuatio Admuntensis a. 1140–1250* / Ed. W. Wattenbach // MGHS. – T. 9. – P. 590.

²¹ *Schwennike D.* Europäische Stammtafeln. Neue Folge. – Frankfurt-am-Main, 1998. – Bd. 1.1. – Taf. 39, 85; *Thiele A.* Erzählende genealogische Stammtafeln zur europäischen Geschichte. – Frankfurt-am-Main, 1993. – Bd. I. – Tbd. 1. – Taf. 116, 204.

²² *Sturdza M. D.* Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople. – Paris, 1999. – P. 208.

²³ Див.: *Appelt H.* Privilegium minus. Das staufische Kaisertum und die Babenberger in Österreich. – Wien, 1976.

надіслані нам з послами герцогом Русі (*xenia quoque, per ducem Rossiae nobis transmissa*)”²⁴.

У дискусії з приводу ідентифікації згаданого в документі “герцога Русі” доводиться визнати правоту М. Грушевського, який вбачав тут Данила Романовича²⁵. Союз князя з німецьким імператором, оформлений під час їх особистої зустрічі у Відні, був, отже, заздалегідь підготовлений зі сторони Данила.

Зіставлення документів імператора Фрідріха II, які стосуються князя Данила, пов’язаних із подіями 1235 і 1237 рр., показує, що за цей короткий час суттєво підвищився зовнішньополітичний статус князя: у першому документі імперська канцелярія титулує його герцогом (*dux Rossiae*), а в другому – королем (*rex Ruscie*).

Присвоєння руському князеві королівського титулу, очевидно, стало наслідком його союзу з імператором. Воно легко пояснюється прагненням протиставити Данила Романовича Фрідріху Бабенбергу. Визнаючи нового союзника королем, імператор цим ніби наголошував, що його статус вище статусу бунтівного австрійського герцога. У всіх офіційних документах імператора, а також історичних хроніках Фрідріх Бабенберг титулується лише герцогом Австрії і Штирії (*dux Austriae et Styriae*), не дивлячись на його неодноразові спроби домогтися королівського титулу²⁶.

Щодо розбіжностей у відносинах Романовичів з Фрідріхом Войовничим, то їх можна пояснити знову ж таки спорідненістю волинських князів з матір’ю герцога Феодорою Ангеліною. Посварившись із нею, герцог позбавив її майна і навіть погрожував розправою. Феодора втекла до Чехії і знайшла притулок при дворі короля Вацлава I, дружина якого – Кунігунда була донькою короля Філіпа Швабського і візантійської принцеси Ірини Ангеліни, двоюрідної сестри герцогині. З Чехії Феодора вирушила до імператора Фрідріха II зі скаргами на сина і проханням допомогти повернутися до Австрії²⁷.

Про поневіряння Феодори могла довідатися інша її двоюрідна сестра – княгиня Євфросинія, мати Данила Романовича. Дари руського князя відіслано імператорові якраз тоді, коли до нього з проханням про захист звернулася австрійська герцогиня-вигнанка. Вона ж, мабуть, і розповіла про зникнення призначених для нього руських дарів, перехоплених австрійським герцогом.

Напруженість у відносинах волинських князів з Фрідріхом Бабенбергом могла виникнути ще раніше. У 1229 р. Фрідріх розлучився з першою дружиною Софією, донькою нікейського імператора Феодора I Ласкаря. Цей крок призвів до негативної реакції родичів грецької принцеси. Зокрема, зіпсувалися відносини

²⁴ [Epistola Friderici II imperatoris ad Venceslavum I Boemorum regem] // MGHS. Legum sectio IV: Constitutiones et acta publica imperatorum et regum / Ed. L. Weiland. – Hannoverae, 1897. – Т. 2. – Р. 272.

²⁵ Грушевський М. Історія України-Руси. – Київ, 1993. – Т. 3. – С. 53–54, прим. 3.

²⁶ Lechner K. Die Babenberger... – S. 298.

²⁷ Continuatio Sanctrucensis II. a. 1234–1266 / Ed. W. Wattenbach // MGHS. – Т. 9. – P. 638. Див. також: Lechner K. Die Babenberger... – S. 281; Scheibelreiter G. Die Babenberger. Reichsfürsten und Landesherren. – Wien; Köln; Weimar, 2010. – S. 321.

Фрідріха Бабенберга з майбутнім угорським королем Белою IV, одруженим з Марією Ласкариною, сестрою Софії²⁸.

Alexander Maiorov. UNKNOWN EPIZOD OF 1237 OF KONTAKT BY PRINCE DANIEL ROMANOVYCH FROM THE EMPEROR FREDERICK II

Published the text of the mandate of Emperor Frederick II (15.01.1240) to pay Ambassadors the "King of Russia" 500 marks in silver. This amount Emperor borrowed the Viennese merchant Henry Beam. The money was transferred in early 1237 by Prince Daniil Romanovych. It was a reward for crossing the Prince to the Emperor in conflict with the Austrian duke Frederick Babenberg. Then Daniel Romanovych received from the Emperor the title of King of Russia.

Key words: Prince Daniil Romanovych, Emperor Frederick II, Austrian duke Frederick Babenberg.

Санкт-Петербурзький державний університет

²⁸ *Lechner K. Die Babenberger... – S. 276.*